

1. El franquisme

Franco va ser un militar africanista d'un catolicisme elemental que professava un nacionalisme espanyol de signe agressiu i exclouent. Considerava les virtuts de la jerarquia, la disciplina i l'ordre com l'essència dels valors nacionals. Els seus sentiments religiosos es van intensificar gràcies al suport de l'Església, que va qualificar la insurrecció de croada. Franco va arribar a identificar-se amb un personatge elegit per Déu per salvar la pàtria. Catolicisme i pàtria van esdevenir la mateixa cosa, per a ell.

El nacionalisme agressiu es basava en una interpretació heroica de la història d'Espanya. Els models del passat que calia imitar eren l'època dels Reis Catòlics, la conquesta d'Amèrica i l'imperi dels Àustries. Segons Franco, els enemics naturals que conspiraven contra Espanya eren els liberals, els maçons, els anarquistes, els jueus, els socialistes i els comunistes. A més la seva idea d'Espanya s'identificava amb Castella, sense admetre cap altra diferència nacional, com la basca o la catalana, que considerava que eren separatismes que calia combatre i eliminar. Valorava negativament la democràcia, la separació de poders i creia en la unitat, l'autoritat i la jerarquia.

Per Franco, el poble espanyol era com un menor d'edat, ja que no estava capacitat per viure en democràcia. Amb això justificava el seu objectiu màxim: mantenir-se en el poder sense límits temporals de cap mena, amb l'excusa de salvar el país i de redreçar-lo.

El franquisme va ser la versió del feixisme a Espanya. Es tractava de la construcció d'un Estat nou, essencialment antidemocràtic i totalitari. Es caracteritzava per la submissió a un cabdill, la repressió total dels sectors desafectes, la negació de les llibertats bàsiques, la pràctica de l'arbitrarietat jurídica i l'organització de moviments de masses, acompanyats d'una litúrgia pròpia.

La dictadura també presentava algunes especificitats: el règim de Franco no va tenir un partit únic tan cohesionat, l'exèrcit va tenir una influència més gran i la presència del catolicisme va ser molt important. No va formular ni practicar els principis racistes que van caracteritzar els altres totalitarismes europeus.

1-1 Els suports de la dictadura

Els suports de la dictadura foren l'exèrcit, l'Església, la Falange, els carlins i la dreta més conservadora. Cap d'aquests grups, però, no va tenir força per imposar-se als altres i va acabar havent-hi discrepàncies i tensions entre ells. Franco distribuï astutament els càrrecs polítics sense comprometre's mai del tot amb cap i fent els ulls grossos a la corrupció.

Els militars foren el suport més decidit i fidel de Franco. Molts ministres, alts càrrecs burocràtics, comandaments de la Guàrdia Civil, etc. eren militars. La jerarquia eclesiàstica i part del clergat van constituir el poder legitimador de la dictadura franquista. El 1953 l'Església va firmar un concordat amb la Sant Seu, on va obtenir

importants concessions, com la presència en altes institucions del règim. Com a contraprestació, Franco tenia el dret de presentació quan hi havia una vacant en un bisbat (consistia a presentar un candidat a ocupar una seu episcopal vacant).

En relació amb el poder executiu, els anomenats catòlics eren un de les famílies presents en tots els governs de Franco, i solien encarregar-se dels ministeris d'Educació. Hisenda i Afers Estrangers. També estaven ficats per allà els de l'Opus Dei.

El suport de l'Església no va ser tan monolític com el de l'estament militar. Alguns sectors de creients, especialment a Catalunya, van ser sempre hostils al franquisme. A partir del Concili Vaticà II una part de la jerarquia eclesiàstica i del clergat va iniciar un distanciament progressiu del règim.

La Falange i els carlins van ser també uns pilars ideològics fonamentals. La Falange constituïa un cos burocràtic de l'Estat i d'organització en el sindicat vertical (sindicat franquista en el qual estaven integrats treballadors i patrons). A partir de 1958, es va integrar en el Movimiento Nacional, que substituïa a FET y de las JONS. Els falangistes s'ocupaven dels sindicats, del Movimiento Nacional i de les carteres d'Habitatge, Treball i Agricultura. Amb menys pes, els carlins es van ocupar de del Ministeri de Justícia i de la presidència de les Corts. Totes dues forces (Falange i carlins) constituïen el poder organitzador social i sindical del règim.

La dictadura també tenia el suport social dels terratinents, els financers, els empresaris, els petits i mitjans propietaris agraris i la classe mitjana de les zones rurals. També va rebre un suport popular indirecte (majoria silenciosa o franquisme sociològic)

1-2 Fase totalitària (1939-1959)

També es podria dir postguerra, caracteritzada pel retrocés econòmic i ideològic i la duresa de la repressió.

El 1938 es va crear el Fuero del Trabajo, que eren com uns "drets" hipotètics que tenien els treballadors i les obligacions de l'empresa i l'Estat vers la producció.

En esclatar la Segona Guerra Mundial, Espanya es declarà neutral, però davant dels triomfs d'Alemanya, va passar de la neutralitat a la no-bel·ligerància (ideològicament a favor de les potències de l'Eix però sense participar). A més de les trameses a Alemanya de wolfram (mineral per fabricar municions), el règim envià la División Azul (1941-1943) a lluitar al front de l'URSS. A partir de 1942 quan la guerra començà a anar malament per a l'Eix, Espanya tornar a proclamar-se neutral.

La dictadura es va dotar de dues noves institucions amb l'objectiu de mostrar una imatge més representativa: les Corts i el Fuero de los Españoles, que més que res eren simbòliques. Les Corts constaven de procuradors elegits directe o indirectament per Franco. No servien de molt, tan sols elaborava lleis consensuades per Franco. El Fuero de Los Españoles era una declaració de drets dels espanyols, una mena de constitució.

Al la fi de la Segona Guerra Mundial, la dictadura va quedar aïllada. Les potències guanyadores (França, Regne Unit, EEUU i URSS) consideraven Espanya l'últim reducte europeu del feixisme. El 1946 l'ONU no va admetre el règim i França va tancar fronteres amb Espanya. Per recomanació de l'ONU, els països membres van retirar els ambaixadors d'Espanya.

Franco presentà aquest aïllament com una conxorxa internacional dels enemics d'Espanya. Va prendre algunes mesures per millorar la imatge del règim: l'eliminació de la salutació amb el braç enlaire i la promulgació de la Ley de Sucesión. Segons aquesta llei, Espanya esdevenia un regne però el cap de l'Estat continuava sent Franco a perpetuïtat, el qual quedava facultat per designar el seu successor, a títol de rei, quan ho cregués oportú. També es van crear el Consell de Regència (que substituiria Franco en cas de que morís sense nomenar un successor) i el Consell del regne (que seria qui elegiria el successor de Franco i el govern si ell moria sense fer-ho). Respecte a la seva successió, el dictador no va esmentar mai quina seria la dinastia cridada a regnar. Però va ser significatiu que l'any 1948 aconseguís que el nét d'Alfons XIII, Joan Carles (actual rei), s'eduqués a Espanya sota la seva tutela.

La tensió creixent entre EEUU i l'URSS va donar un valor polític important a l'anticomunisme del règim espanyol, ja que la situació estratègica del país li proporcionava un alt valor militar. Això comportà un canvi d'actitud d'EEUU vers la dictadura. El 1949 la banca nord-americana va concedir un préstec al govern espanyol. El 1950 l'ONU va anul·lar l'aïllament diplomàtic del règim i els Estats Units va aprovar la concessió a Espanya d'un altre préstec. El 1952 Espanya era admesa a l'UNESCO i el 1953 EEUU signà amb el govern espanyol el pacte de Madrid, segons el qual es creaven bases militars nord-americanes a Espanya a canvi d'ajut militar i econòmic. El 1955 Espanya era admesa a l'ONU. L'any 1958 es va promulgar la Ley Fundamental de Principios del Movimiento Nacional, les bases ideològiques del règim.

1-3 Fase tecnocràtica (1959-1969)

Es va caracteritzar per la inclusió en el govern de tecnòcrates, economistes (alguns pertinents a l'Opus Dei). Des del punt de vista social, s'experimentà una modernització accelerada de l'economia i la societat espanyola. Al 1966 es va promulgar la Ley de Prensa, propiciada per Manuel Fraga. Aquesta llei permetia, per primera vegada, la llibertat d'expressió, amb control i cautela. Aquest any també es va aprovar la Ley Orgánica del Estado, que es tractava d'una "constitució" franquista amb la qual es volia assegurar la pervivència del règim després de la mort de Franco. Es va crear també la Ley de Libertad Religiosa (1967), que tolerava el culte privat i públic d'altres religions. El 23/7/1969 Franco va designar Joan Carles el seu successor.

1-4 Inici de la descomposició

Els primers símptomes de descomposició de la dictadura es van començar a donar a partir de 1969, tot i que l'expansió econòmica espanyola va continuar fins 1973. Un primer símptoma va ser el deteriorament físic de Franco, que cada vegada delegava més poder en el seu home de confiança: Carrero Blanco. Altres símptomes van ser que hi va haver un distanciament progressiu de l'Església i la capacitat mobilitzadora de l'oposició va augmentar, com es va veure en el procés de Burgos contra ETA. La

crisi de la dictadura també es va agreujar els darrers anys a causa de les accions terroristes de ETA i del FRAP.

La decadència també s'evidencià per les tensions contínues entre dos sectors del règim: els immobilistes (partidaris de mantenir els senyals d'identitat presents des de la victòria al 7/1936) i els aperturistes (partidaris d'un desenvolupament polític que portés a una democràcia limitada). Aquesta tensió provocà una paràlisi política entre el 1969 i el 1973, període en què s'aprovà només una llei: la Ley General de Educación (1970). La paràlisi política es va agreujar el 20/12/1973 amb l'assassinat per part d'ETA de Carrero Blanco, cap de govern i home de confiança del dictador.

Els últims anys (1974-1975), la dictadura va ser conduïda per un home de l'entorn de Franco: Arias Navarro. La seva acció política es caracteritzà per la impotència i l'enduriment de la repressió. N'és un exemple l'execució de Salvador Puig Antich (1974), acusat d'haver matat un policia en un tiroteig, i condemnat en un judici sense garanties. La constatació de l'existència d'una associació clandestina de militars demòcrates, la Unión Militar Democrática, constituí un estímul més per a l'increment de la repressió. El 9/1975 el govern d'Arias va fer executar cinc sentències de mort contra militants del FRAP i d'ETA.

1-5 La repressió

El règim va mostrar des del principi una de les seves característiques principals: la repressió contra els moviments democràtics i d'esquerra, contra tots els valors que va representar la República i contra qualsevol expressió nacionalista (Catalunya sobretot).

El 1939 es crea la Ley de Responsabilidades Políticas i un any després la Ley de Represión de la Masonería y el Comunismo.. D'acord amb aquestes lleis, els presumptes delictes quedaven sotmesos a la jurisdicció militar (Consell de Guerra).

La dictadura creà el Tribunal d'Ordre Públic per jutjar els delictes polítics. Un dels judicis més famosos va ser l'anomenat procés 1001 contra els dirigents de les Il·legals Comissions Obreres (1973).

Al costat d'aquest "terror calent", un "terror fred" es va rabejar en el món administratiu, docent i cultural per mitjà de depuracions. El mecanisme més emprat va ser la delació (chivatzo). Centenars de mestres van ser expulsats del cos o traslladats fora de Catalunya, mentre que mestres de Castella i Extremadura foren desplaçats a terres catalanes per ocupar aquestes places. També a la UB molts professors van ser expulsats.

La repressió cultural per imposar els valors dels vencedors es practicà per mitjà de llibres de text, en què s'enaltia de manera desmesurada Franco i es tergiversava la història. Pel que fa a la condició femenina, es van derogar els avenços de l'època republicana.

La dictadura va voler imposar per la força un nacionalisme espanyol unitari, eliminant totes les nacionalitats existents; refusava qualsevol idea de diferència interior. Qualsevol manifestació no homogènia d'Espanya s'havia d'eliminar. És en aquest sentit que es pot afirmar que Catalunya va perdre la guerra, ja que els catalans, a més

de la repressió social i política comuna a tota l'Estat, van sofrir una repressió cultural, de tots els senyals específics de la identitat catalana. Fins i tot, la majoria de militants de la Lliga, que havien ajudat Franco, es van veure marginats i perseguits per la seva catalanitat.

L'acte més emblemàtic de la repressió fou l'afusellament del president de la Generalitat, Luís Companys, el 1940. Companys va ser detingut per la policia alemanya a França i lliurat a les autoritats franquistes.

Amb el temps, alguns aspectes de la repressió es van anar atenuant, gràcies a la resistència de molts catalans, que no van renunciar a l'ús de la seva llengua, i a l'esforç de moltes persones com Fèlix Millet o Maurici Serrahima, que van continuar impulsant activitats clandestines en català. Amb l'aprovació de la Ley de Prensa (1966) es va obrir la possibilitat de publicar revistes i llibres en català.

1-6 L'oposició a la dictadura

A Espanya, els fronts de lluita antifranquista van ser tres: el moviment obrer, els grups monàrquics i el maquis o guerrilla.

L'activitat clandestina del PCE, PSOE i CNT mai no es va interrompre i poc a poc van incrementar la seva pressió vers el règim amb vagues (Catalunya, 1945 i País Basc, 1947). Els grups monàrquics van practicar una oposició basada en la conspiració. El moment més difícil pel dictador es va donar el 1943, quan els tinents generals van adreçar una carta a Franco en la qual li demanaven la restauració de la monarquia. Dos anys després, Joan de Borbó, fill d'Alfons XIII i pare de Joan Carles, va fer públic un manifest en què demanava a Franco que es retirés per restaurar la monarquia en la seva persona. La Guerra Freda, però, ho impedí, ja que als aliats occidentals no els va interessar de canviar de sistema, i l'oposició clandestina encara era massa feble.

El maquis o guerrilla es va constituir a partir de dos grups diferents. El primer es va formar a partir de nuclis que subsistien per zones de muntanya des del final de la guerra. El seu objectiu era continuar la guerra, tot esperant el moment oportú que permetés d'empendre una ofensiva exterior contra la dictadura. El segon grup el constituïen les unitats que havien lluitat contra els alemanys a França. Entre el 1944 i el 1950, el maquis van intervenir en diversos llocs i van arribar a ocupar la Val d'Aran., però l'aïllament entre els diferents grups de guerrillers, la repressió militar, l'escàs ressò que van tenir les seves accions expliquen el seu fracàs.

A la dècada de 1950, l'oposició interior experimentà tres canvis: renúncia a la pràctica violenta, transformació social i generacional i impuls de l'actuació opositora a les universitats i els sindicats franquistes. Davant d'aquestes actuacions, el règim va reaccionar endurent la repressió, mitjançant la Ley contra el Bandidaje y el Terrorismo (1958) i la Ley de Orden Público (1959). També va acceptar una certa flexibilitat pel que fa a les demandes salarials, amb la Ley de Convenios Colectivos (1958).

A l'exili, la Generalitat es va mantenir com la institució del poble català. Josep Irla en fou nomenat president com a successor de Companys. El 1954, els diputats catalans elegiren president a Tarradellas, que es mantingué en el càrrec fins el 1977. També a l'exili es va fer una tasca important de normalització cultural i de difusió del fet català.

Els grups nacionalistes estaven aglutinats des del 1939 en el Front Nacional de Catalunya (FNC). El 1945 es creà el Moviment Socialista de Catalunya i a la dècada dels 50 Jordi Pujol i un grup de joves crearen els grups CC (Crist-Catalunya).

1-7 L'oposició des de la fase tecnocràtica al fi de la dictadura (1959-1975)

L'oposició a la dictadura en aquesta fase s'obrí el 1962 amb el col·loqui de Munic, on dirigents republicans exiliats i personalitats d'ideologia liberal van fer una professió de fe democràtica en què s'exigien les llibertats i les drets bàsics a Espanya per poder entrar en el Mercat Comú Europeu. La resposta de Franco va ser l'empresonament o desterrament dels participants d'aquell col·loqui.

Durant aquella dècada i la primera meitat de 1970, l'oposició s va anar incrementant. Pel que fa al moviment obrer, la seva actuació, amb vagues, reunions, assemblees, etc., va coincidir amb l'agitació en l'àmbit universitari. També van haver accions terroristes de FRAP i ETA. Durant aquesta època, el PCE i el PSOE es van configurar com els partits més importants de la clandestinitat (PCE liderat per Carrillo, PSOE per Felipe González a partir del 1974).

La Junta Democràtica (1974) i la Plataforma de Convergència Democràtica (1975) van evidenciar que l'antifranquisme aplegava diverses classes socials.

D'entre els esdeveniments que es produïren a Catalunya es destaquen els fets del Palau. L'Orfeó Català va programar pel 19/5/1960 al Palau de la Música Catalana, un concert commemoratiu del centenari del naixement de Joan Maragall. La interpretació d'una de les composicions (El cant de la senyera) va ser prohibida a última hora pel governador de la ciutat. Durant el concert, en el moment en què s'havia d'haver interpretar la composició, una part del públic va començar a reclamar-la i a continuació la va començar a cantar. Entre aquestes persones hi havia Jordi Pujol i Francesc Pizon, acusats de ser els autors d'un full volander de caràcter antifranquista i responsables dels fets del Palau. Malgrat la censura de premsa, el judici i sentència contra Jordi Pujol van tenir un gran ressò. Aquest cas va ser important perquè es torturava, jutjava i empresonava per delictes de opinió una persona catòlica i que no pertanyia als clàssics grups d'esquerra.

L'única força política que adquirí capacitat d'incidència i mobilització a Catalunya a la dècada dels 60 va ser el PSUC, que va atraure molts joves universitaris i de classe obrera. Al 1962 va néixer a Astúries Comissions Obreres (líder Marcelino Camacho). A Catalunya es van fundar dos anys després, i Cipriano García va esdevenir el líder català.

L'oposició també es va notar en les iniciatives culturals que van haver. En el terreny editorial, es va crear Edicions 62 (primera en publicar llibres únicament en català). També es van desenvolupar iniciatives de renovació pedagògica i eines culturals. A aquesta època, Òmnium Cultural va iniciar la seva tasca. També va néixer el moviment de la Nova Cançó, integrat per J.M. Serrat o Lluís Llach.

A partir de 1971 els grups de l'oposició van buscar fer moviments unitaris. Un precedent d'aquest moviment unitari va ser la Comissió Coordinadora de Forces Polítiques de Catalunya (1969). Però la plataforma unitària més important fou

l'Assemblea de Catalunya (1971), que es basava en l'acceptació de 4 punts: llibertat, amnistia, Estatut d'Autonomia i solidaritat amb tots els pobles d'Espanya. Aquest organisme estès a totes les comarques catalanes va permetre que l'acció reivindicativa antifranquista sortís dels cercles estrictament clandestins i s'escampés arreu del territori. El 12/1973 els delegats de l'Assemblea van ser detinguts.

Tema 9: La postguerra i els canvis socials

1. Els canvis de l'estructura demogràfica

1-1 La demografia

Encara no se sap amb prou certesa el nombre real de morts que va causar la guerra, però estaria per sobre del mig milió de persones. A aquestes xifres cal afegir-hi l'augment de mortalitat a causa de les males condicions higièniques i alimentàries de la dècada dels 40, les centenars de milers de persones que van emigrar d'Espanya i l'elevat nombre de població reclusa per motius polítics.

Aquests estralls van tenir unes repercussions demogràfiques. Cal destacar la caiguda de la natalitat (la major part de les víctimes eren joves), l'augment de la mortalitat i la disminució del nombre d'homes respecte del de dones.

Entre les repercussions socials, cal fer esment de la profunda divisió entre els vencedors i els vençuts. Tot plegat va suposar una pervivència de l'odi i el ressentiment.

Des d'un punt de vista econòmic, a Catalunya l'evolució demogràfica propicià una oferta d'ocupació laboral des de començament de dècada. El fet que a bona part d'Espanya la guerra provoqués el retorn de moltes persones al camp, va generar un flux migratori cap a Catalunya.

Passats els anys de la postguerra, l'evolució demogràfica va continuar caracteritzada per un decreixement de les taxes de natalitat i mortalitat, encara que va ser rellevant el creixement de la natalitat a la dècada dels 60 (gràcies a la política pro-natalista). Aquest creixement coincidí amb el procés accelerat d'industrialització i urbanització del país.

1-2 Els moviments de població

Durant la dictadura es donaren els fluxos de població més importants de la història, tant pel que fa a l'èxode del camp a les ciutats com per la migració per motius laborals cap als països europeus més desenvolupats.

La migració interior va ser de les zones agrícoles de l'interior fins a la perifèria industrial i, dins de cada regió, dels nuclis de població més petits als més grans. Les zones d'acollida van ser Madrid, Barcelona i País Basc i les principals zones migratòries Andalusia i Extremadura. La població immigrant s'establí en àrees suburbanes, on el problema de l'habitatge es va aguditzar de manera dramàtica i el barranquisme va augmentar. Les ciutats van créixer de manera desmesurada i anàrquica, la qual cosa va provocar autèntics disbarats urbanístics. La migració interior la van protagonitzar generalment famílies.